

UDK 811.163.6'342.2

Hotimir Tivadar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Peter Jurgec

Ljubljana

PODOBA GOVORJENEGA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA V SLOVENSKEM PRAVOPISU 2001

Članek obravnava problematiko govornega knjižnega jezika, kot je razvidna iz najnovejšega kodifikacijskega priročnika, *Slovenskega pravopisa 2001*. Omenjeni – po imenu sicer pravopisni – priročnik v pravilih in slovarju posebej zadeva tudi govorni knjižni jezik, tako s pravorečnega kot tudi širše fonetično-fonološkega vidika. Osnovni namen in povod za nastanek tega članka so bile nejasnosti pri uresničevanju govornega knjižnega jezika v razmerju do norme. Pri tem nas je zanimala predvsem opredelitev in funkcija govornega knjižnega jezika v sodobni slovenistiki, fonetično-fonološki opis knjižnega jezika tudi v poglavju Glasoslovje. Poseben poudarek je bil na aktualnosti in realnosti knjižne norme.

The article discusses the issues of spoken literary language, as is evident from the newest codifying reference work, *Slovenski pravopis 2001*. This, by its name orthographic, reference work with its rules and dictionary specifically concerns also spoken literary language, i.e., from the orthoepic as well as the broader, phonetic-phonological, aspect. The basic intention and the reason for this article was the vagueness in realization of spoken literary language vis-à-vis the norm. Of a particular interest was the definition and function of the spoken literary language in the contemporary Slovene studies, phonetic-phonological description of literary language in the chapter »Glasoslovje« [phonology]. A special emphasis was placed on the topical and realistic nature of the literary norm.

Ključne besede: fonemi, fonetika, fonologija, pravorečje, slovenski pravopis

Key words: phonemes, phonetics, phonology, orthoepy, Slovene orthography

1 Uvod

Čeprav je v dosedanjih odzivih na izid SP 2001¹ prevladovalo negativno stališče in kritika, menimo, da je za objektivno presojo katerega koli dela potrebno nevtravno izhodišče – kolikor je to pač mogoče. In tega se bomo skušali držati na tem mestu: pravopis je namreč rezultat dolgoletnega dela in poskuša zapolniti skoraj štiridesetletno praznino po zadnjem pravopisu s slovarjem SAZU. Pri kodifikaciji in sistemizaciji slovenskega knjižnega jezika pa je potrebno upoštevati tako njegov razvoj kot samo naravo slovenskega jezika (velika pokrajinska oz. narečna členitev). SP 2001 je kot tudi pravorečni priročnik vsekakor pomemben mejnik v nadaljnjem razvoju knjižnega jezika, ki pa ima prav zaradi kompleksnosti in težavnosti kodifikacije

¹ Za krajšave gl. poglavje Literatura. Oznake: V – samoglasnik, C – soglasnik, S – zvočnik, Z – zvoneči nezvočnik, N – nezvoneči nezvočnik.

govorjenega slovenskega knjižnega jezika nekatera mesta, o katerih bo potrebno še razpravljati v širši znanstveni (in strokovni) javnosti.

Že v preteklosti aktualno vprašanje realnosti in živosti knjižne norme ter iz nje (ne)izhajajoče kodifikacije se ob tem priročniku vedno znova zastavlja, zlasti upoštevajoč nerazvidnost gradiva in predvsem sistemsko oblikovanje govornega knjižnega jezika. Zato smo posebno pozornost namenili (govorjenemu) gradivu in izbiri govorcev ter metodologiji sodobnega zapisa norme v SP 2001.

Raziskovanje in natančnejšo analizo je delno ovirala neelektronska oblika pravopisa, tako da bo potrebno številna vprašanja dodatno analizirati, vendar je na nekatere nejasnosti zaradi pomembnosti in razširjenosti priročnika potrebno opozoriti že na tem mestu.²

2 Sodobnost SP 2001

Ta besedna zveza je v slovenističnem jezikoslovju pogosto rabljena: knjižni jezik je bil vedno utemeljen z zapisom, ki je torej določal tudi njegovo govorno podobo. Iz tega izhaja tudi pojmovanje slovenskega pravopisa kot splošnega in vseobsegajočega, tudi pravorečnega priročnika, kar je pravzaprav v skladu s sekundarnostjo govornega jezika na nivoju knjižne zvrsti, spoznano že pri praških strukturalistih (Nebeská 1996: 28; prim. definicijo zbornega jezika v Toporišič 2000: 15). V knjižnem jeziku je pisni jezikovni kod potemtakem prvoten, medtem ko je v neknjižni zvrsti primaren govorni jezikovni kod (tudi s stališča ontogeneze). Takšno pojmovanje sekundarnosti govornega knjižnega izraza pa preseneča glede na izjave odgovornih avtorjev (Toporišič, Dular) na okrogli mizi na Radiu Slovenija, ko se oba avtorja na primeru števnikov (*dvanájst*) in ožine prevzetih besed (tudi *džéz*) sklicujeta na naravno izreko Ljubljančanov (Radio Slovenija, 16. 5. 2002; v skrajšani obliki objavljeno v *Studiu ob sedemnajstih* 20. 5. 2002). Verjetno je bil tukaj mišljen v nekem smislu prvotnejši t. i. splošno- ali knjižnopogovorni jezik, ki naj bi bil manj visok in strog kot zborna izreka (z dovoljenimi odstopanji od njega je pravzaprav definiran) in se bolj opira na »vsakdanjo občevalno govorico nenarečno govorečih ljudi na celotnem /slovenskem/ ozemlju«, predvsem pa v Ljubljani in okolici (Toporišič 2000: 16; prim. Vodušek 1950, 1958/59, glej op. 4 tega besedila).

O neskladnosti z »živo« radijsko normo so že pisali (npr. Šeruga Prek 2002), nekaj neskladnosti pa je pokazala tudi kritična analiza že zapisanega in dodatna analiza o

² Pravopis je v prenovljeni, cenejši izdaji, namenjeni članom Delovega Časopisnega kluba, že doživel spremembe (*pol* [pôl], *Salzburg* [-dz-] ...), kar kaže na zavedanje avtorjev o pomanjkljivosti tega dela. Zastavlja pa se vprašanje, kaj bo s temi starimi in vsaj po zunanosti bolj reprezentativnimi izvodi in ali so tudi sedanji popravki dovolj domišljeni in preverjeni. Odgovor na to bi dalo ustrezno gradivo, vendar bo vsaj glede na predstavljeno v člankih in pravopisu samem na to najpomembnejše vprašanje težko dati relevanten odgovor. Pravopis je bil namreč zelo dobro prodajan in ga bodo veliko uporabljali tudi profesionalni govorniki nacionalnih in drugih govornih medijev (napovedovalci, novinarji idr.), ki imajo nedvomno velik vpliv na razvoj knjižne norme.

posameznih fonetično-fonoloških problemih v anketah in gradivu nacionalnega radia (npr. naglasno mesto pri deležniku na -l m. sp.). Vse to bo potrebno še preveriti na večjem gradivu in npr. na osnovi izdelanih perceptivnih testov.³

Govorjeni jezik je seveda precej odvisen od drugih komunikacijskih dejavnikov, ponavadi zajema širši nabor jezikovnih sredstev kot pisni jezik – poleg knjižnih tudi neknjižne prvine (Nebeská 1996: 132). Glede na spontanost govorjenega izraza (prevladujoča značilnost govora; Nebeská 1996: 129) je potrebno skrbno izbirati relevantne govorce in besedila (poleg branih še druga prosto- oz. polprostogovorna besedila; več o delitvi besedil glede na predlogo gl. v Tivadar 1998: 55). Pisni jezik in brana besedila kot najbolj dosleden »posnetek« pisnega izraza pa bodo glede na sorazmerno fonetični zapis (oz. fonetično-etimološki) tudi vnaprej ostala vsaj do neke mere osnova pri oblikovanju knjižne norme (o tem gl. še razdelek 2.1); zaradi tega je (pre)velika vloga vokalne redukcije v knjižnem jeziku lahko problematična in deluje v nasprotju z združevalnostjo in enotnostjo knjižnega jezika.

Očitne zastarelosti gradiva SP 2001, v večini temelječe kar na gradivu SSKJ, ki se ne kaže le na pravorečni ravni, ni potrebno podrobneje argumentirati na tem mestu, saj je bilo na to že dovolj jasno opozorjeno v Vidovič Muha 2002: 208–209.

2.1 Način določanja knjižne norme – kodificiranje knjižnega jezika

Že na začetku je potrebno izraziti pomislek o ustreznosti umestitve pravorečja in podobe govorjenega knjižnega jezika v pravopis, ki je v osnovi knjiga o pisnem jeziku, tj. precej drugačnem jezikovnem kodu. Trditev o univerzalnem pravopisnem priročniku tudi za druge jezikovne ravnine (prim. Dular 2002: 215) lahko sprejmemo samo v okviru celovite znanstvene obravnave knjižnega jezika s stališča pisnega jezika, nikakor pa ne moremo sprejeti tega kot izgovor za to, da ne potrebujemo samostojne knjige slovenskega pravorečja. Podrejenost in nesamostojnost govorjenega knjižnega jezika se kaže tudi iz § 1068–1070, kjer je obravnava glasov (fonemov in njihovih variant) na drugem mestu. Kljub tradicionalni (verjetno upravičeni) navezanosti slovenske izreke na pisno podobo jezika je potrebno upoštevati drugačnost in do neke mere tudi primarnost govorjenega jezika, prav gotovo pa njegovo precejšnjo samostojnost (na pretirano naslonitev na pisni jezik je opozarjal že Vodušek, 1950, 1958/59).⁴ Izhajajoč iz navedenih Voduškovih besed lahko v sedanjem prav gotovo že »razvitem« govorjenem knjižnem jeziku pozornost slovenskega jezikoslovja usmerimo v samostojnejše obravnavanje govorjenega knjižnega jezika.

³ O perceptivnih testih gl. Tivadar 2003.

⁴ »/R/azvoj vsakega pismenega /tj. knjižnega/ jezika je odvisen v prvi vrsti od jezikovnega razvoja v narodovem političnem in kulturnem središču.« (Vodušek 1958/59: 200.) Vodušek pa je že v začetku petdesetih zagovarjal tendenco po enotnem govoru celotnega slovenskega prostora, kar se v veliki meri prekriva s Toporišičevim splošno- ali knjižnopogovornim jezikom, ki je »manj popolna uresničitev stroge zborne norme« (Toporišič 2000: 16). »Povsod, kjer doseže narod neko višjo stopnjo razvoja, se razvije kot posledica politične, gospodarske in kulturne zedinitve tudi skupen občevalni jezik, ki začne nadomeščati, ponekod pa tudi popolnoma nadomesti posamezna narečja, /.../ živi govor naroda na višji kulturni stopnji /.../ lepega dne absorbira narečja in stopi na njihovo mesto« (Vodušek 1950: 1150).

Jasna pravorečna pravila, izhajajoča iz »žive« norme – največjo vlogo pri oblikovanju govornega knjižnega jezika ima glede na kulturno-politično-ekonomsko moč središča Ljubljana z okolico – in relevantnega gradiva, pa so potreben in ustrezen inštrument za zagotavljanje poenotenosti knjižne izreke. Upoštevajoč drugačnost in raznolikost govornega knjižnega jezika, bi bilo dobro, da bi dobili tudi samostojno pravorečje, kar bi dodatno pripomoglo k uveljavitvi knjižne izreke in pouka govora v šolah.

2.2 Gradivo in govorniki – ustreznost in razvidnost

Verjetno je zato potrebno postaviti načelno vprašanje: ali izhaja kodifikacija govora iz empirične (tj. zlasti eksperimentalno fonetične) analize dejanskega govora – vsaj v nekaterih vidikih, ali pa je postavljena na nekih sistemskih (predvsem zgodovinskih, teoretičnih in v narečjih izpričanih) temeljih? Kolikšna je sploh lahko vloga pragmatičnega (aplikativnega) elementa? Samo na podlagi lastnega opazovanja, brez eksperimentalne podlage in predvsem sistemski opredelitvi knjižnega jezika vsaj pravorečja (kot aplikativni pomožni vodi glasoslovja)⁵ in govorne knjižne norme, ki naj bi bila široko sprejeta in uporabljana (Palková 1997: 321), ni mogoče ustrezno zasnovati. Nekateri problemi jasno razkrivajo, da je treba v veliki meri upoštevati tudi rabo (npr. izgovor črke <l>, /v/, mesto naglasa pri del. na -l m. sp.). Kot beremo v Uvodu SP 2001, naj bi naglaševanje in fonetična oprema temeljila na Riglerjevi opredelitvi knjižne izreke in predvsem naglasa (Riglerjeve sheme v SSKJ), ki je bila podprta tudi z anketami, narejenimi za potrebe SSKJ (prva knjiga iz leta 1970). To pa naj bi, kot že proti koncu slovarskega dela SSKJ (zadnja knjiga in enozvezkovna izdaja slovarja – delo V. Nartnika), priredili na osnovi novih spoznanj in jezikovnega čuta nekaterih jezikoslovcev (predvsem J. Dular in J. Toporišič): »/D/oločnejši so zapisi izgovora (v oglatem oklepaju); vodoravna črtica nad samoglasniki (ali nad r) tonemskih dvojnic iz SSKJ je razvezana (ā → á; â oz. á/â)« (SP 2001: VIII), na »podlagi svojega osrednjedolenjskega govora /pa/ je /Dular/ preverjal Riglerjevo in Nartnikovo otonemljanje besedja« (SP 2001: IX) oz. na osnovi govora normativnih Ljubljančanov, ki govorijo tonemsko (prim. Toporišič 2000: 63).

Zaradi navedenega se zastavlja vprašanje gradiva in govorcev, obenem pa tudi način ocenjevanja ustreznosti določene tonematike; določanje tonemskega naglasa je še posebej težko v slovenskem jeziku, saj se obe osrednji narečni skupini (gorenjska in dolenska) v tonematiki v nekaterih segmentih razlikujeta. Knjižna tonematika naj bi bila torej tista, ki jo govorijo v Ljubljani in okolici (n. m.). S problematiko tonemskosti se sicer na tem mestu ne bomo posebej natančno ukvarjali, tudi zaradi raziskav v novejšem času, ki govorijo o pomislekih glede uresničevanja kodificirane tonemskosti (Srebot Rejec 2000), čeprav lahko tudi v tem primeru govorimo o nejasno predstavljenem in dokaj majhnem gradivu ter maloštevilnih govornikih (trije, kot že v Srebot Rejec 1988b).⁶

⁵ Izraz glasoslovje je v slovenistični tradiciji rabljen dokaj nejasno. V ESJ (str. 50) pomeni fonetiko (1.) ali fonologijo (2.), v SP 2001 (str. 594) samo fonetiko, pri Golden 2001 ali Greenberg 2002 fonologijo. Tu glasoslovje pomeni nadpomenko za fonetiko in fonologijo.

⁶ Eden od avtorjev tega prispevka ne govori tonemsko in zato ne more raziskovati na podlagi svojega jezikovnega čuta. Pri raziskovanju ustreznega gradiva z računalniškimi programi in izdelano metodologijo je to mogoče celo prednost (objektivnost raziskav).

O izbiri govorcev in analiziranem gradivu v slovenskih jezikoslovnih monografijah nimamo dosti podatkov (prim. Toporišič 2000), izbira govorcev je pogosto pogojena z njihovim poreklom in ustreznostjo glede na narečno osnovo (Ljubljana z okolico), torej verjetno tudi s tonemskostjo, redko oz. nikoli pa ne z njihovo vplivnostjo in pogostnostjo pojavljanja v medijih in javnosti sploh. V tem smislu so izjema raziskave T. Srebot Rejec, kjer je avtorica natančno navedla poreklo in poklic ter starost govorcev, obenem pa je izbrala tudi dva govorca, napovedovalca nacionalnega radia, ki sta se v času raziskav prav gotovo dosti pojavljala v medijih. Kolikor je ta norma zares živa in realna, je drugo vprašanje, prav gotovo pa gre za precejšen medijski vpliv, vzor teh govorcev vsaj pri branih besedilih. Na žalost je teh govorcev dokaj malo ali so samo moški (prim. Srebot Rejec 1988b). I. Lehiste (1961) sicer analizira govorko, vendar je njen izbor vprašljiv (zlasti v zvezi s tonematiko).

2.3 Razmerje med SSKJ in SP 2001

Pri pripravi SSKJ so upoštevali natančnost in sodobnost knjižnega naglasa (mesto, trajanje in tonemskost) na podlagi posebej za to pripravljenih anket (gl. Uvod v SSKJ: § 14, Rigler 1970). Ankete so bile oblikovane predvsem zaradi sistemsko nejasnih tonemov, poleg tega pa so anketiranci imeli pred sabo besedo, ki so ji morali postaviti tonem (večinoma je torej šlo za sloveniste), oz. jih je spraševal sam Rigler (za zadnje zvezke je kasneje delo nadaljeval Nartnik, ki naj bi deloma sodeloval tudi pri obravnavanem pravopisu).⁷

O izbiri govorcev in gradiva pri SP 2001 lahko navedemo že zgoraj navedene besede o ocenjevanju glede na govor sicer jezikoslovno izobraženih piscev pravopisa (SP 2001: IX). Iz tega sledi, da je mogoče še vedno govoriti o načinu oblikovanja knjižnega jezika po načelu dobrega avtorja (Ertl 1929: 50; glej tudi Nebeská 1996: 13) oz. dobrega govorca. Samoopazovanja in opazovanje drugih, denimo, relevantnih govorcev po načelu *kako rečete* in *kako slišite* lahko povzroči slišanje neobstoječega (subjektivno dojetje in slišati »hoteno«) na podlagi naših izkušenj (o /ne/ idealnem v govoru pri nas je pisal Vitez 1999) – neidealnost tekočega govora nam lahko potrdi že kratek pregled predvsem nebranih besedil.

3 Govorjena podoba knjižnega jezika

3.1 Samoglasniki

3.1.1 Pri opredelitvi samoglasnikov je zaslediti označevanje naglašanih dolgih in širokih /E/ in /O/⁸ v zadnjem zlogu v položaju pred -j-V in -v-V – v tem zaporedju – s strešico (SP 2001: § 619 in § 628), kar je korak k večji preglednosti in realnosti izgovora. V SSKJ je v tem položaju namreč ta izgovor sicer opredeljen kot širok ali ozek, vendar označen tudi z ostrivcem (SSKJ: § 179; prim. SP 2001: § 628). Na istem mestu v SSKJ je

⁷ Omenjena posplošena trditev načina otonemljanja je bila narejena po kratkem pregledu Riglerjevih anket in na podlagi mnenja V. Nartnika glede pisave in načina dela pri izdelavi SSKJ. Natančen pregled Riglerjevih anket in metoda določanja knjižne norme bo za slovensko glasoslovje v prihodnosti pomembno metodološko izhodišče; na tem mestu so omenjena samo nekatera pomembna izhodišča.

⁸ Izgovor zapisujemo v skladu s transkripcijo Sampa, gl. Zemljak idr. 2002, razen ko gre za navedek iz SP 2001 ipd.

opredeljen tudi izgovor v istozložnem položaju (torej ne sledi samoglasnik): samoglasnika sta srednje kvalitete. Tisti samoglasniki, ki so bili prej označeni z ostrivcem, so v SP 2001 označeni s strešico, tudi v izglasnem položaju (*snôv*, *sinôv*; *věj*; prim. *nôv*).⁹

3.1.2 Izgovor črkovalnih krajšav v SP 2001 je bil določen sistemsko: naglasno mesto je na zadnjem samoglasniku, čeprav to pogosto ne sledi dejanski realizaciji v govorjenem knjižnem jeziku. To je zlasti vidno pri primerih, ki se *jasno izgovarjajo*¹⁰ z (ne)naglašeni [e]/[o], npr. *EU* [eú], *OECD* [œcedé] ipd. Sporno je še odločanje med obema tipoma črkovalnega izgovora: po katerem kriteriju so avtorji določili *PTT* [pətətə] in ne *[peteté], ampak *TV* [tevé] in ne *[təvə]? Posebej sporno je to pri tistih krajšavah, ki se zelo redko izgovarjajo nerazvezano (tip *OŠ* [òšə], simboli za kemijske elemente – *Na* [ená], *Nº* [neó] ...).

3.1.3 Pravopis se tako v pravilih kot v slovarju izogne reševanju vprašanja *Kó-sovĕla*¹¹ v *Máribor* (Weiss 1999: 189, Gjurin 1983: 302–303; prim. tudi Kocjan Barle 2002: 24), ki pa je v novejšem času že dobilo nove rešitve v okviru sistema nenaglašanih samoglasnikov (Srebot Rejec 1988b, 1998a, 1998b, Petek 1996, 1997, Smole 2002, Šuštaršič 1995, 1999). V omenjenem primeru sta nenaglašena [e] in [o], kakor jih izgovarjajo referenčni (dobri) govorci, razločno ozka. Podobnih besed pa je v slovenščini precej: naslonki *že* in *bȑ* (Petek 1996, Šuštaršič 1995, 1999), nekatere prevzete besede, ki se končajo na -on, npr. *bábilon*, *biátlon*, *máraton*, tuja imena kot *Ándersen*, *Bángleđš*, *Sárajevo*, *Wáshington* in seveda krajšave (in iz njih nastale besede), tako *CD* [cedé] in *cedé*, *cecé*, *EU* [eú], *TV* [tevé] ipd.

Pilotna raziskava je bila narejena na desetih pojavitvah besede *Máribor* (pet govorcev vremenskih napovedi na programu A1 Radia Slovenija) in je pokazala, da sta prva dva formanta [o] v primerjavi z ostalimi nenaglašeni [e]/[o] opazno nižja (F1 v povprečju za 50 Hz, F2 za 130 Hz), (Jurgec 2003b: 51–53). Taki [e], [o] bodo predmet samostojne obravnave v bližnji prihodnosti. Mogoče te posebnosti niso del pravorečnega priročnika, prav gotovo pa bo potrebno na to opozoriti pri celoviti fonetično-fonološki obravnavi knjižnega jezika.¹²

3.2 Naglas in naglasno mesto

3.2.1 Največ polemik je sprožilo naglaševanje *števnikov 12–19* in izpeljank iz njih, kjer je v SP 2001 odpravljena dvojničnost – torej samo *dvanájst*, *trinájst* ..., proti čemur so protestirali predvsem radijski fonetiki in lektorji, ki zaradi radijske tradicije in nekaterih oddaj *Danes do trínajstih*, *Studio ob sédemnajstih* (Šeruga Prek 2002: 27–28; polemika na že omenjeni radijski okrogli mizi) ter spontanega, nelek-

⁹ Glede na že narejene raziskave glede trajanja samoglasnikov (Srebot Rejec 1988b) se je mogoče vprašati o dejanskem fonološkem razlikovanju dolžine v knjižnem jeziku – prav gotovo bodo na to dodatno odgovorile nadaljnje raziskave.

¹⁰ Trditev je preverjena eksperimentalno fonetično (prim. Jurgec 2003).

¹¹ Tega priimka ni v SP 2001.

¹² Verjetno tukaj gre za prepletanje naglašanih samoglasnikov, ki so izgubili naglas, prav tako pa ima določen vpliv tudi prevzemanje besed in je to posledica transfonemizacije v ozke samoglasnike v prevzetih besedah. Do sedaj velja, da so le naglašeni [e] in [o] v prevzetih besedah vedno ozki.

toriranega govora nešolanih govorcev zagovarjajo predvsem v SSKJ prvo navedeno varianto (obe varianti sta razmejeni s kvalifikatorjem *in*, torej enakovredni) oz. »glede na veliko pogostnost glavnih števnikov« (Šeruga Prek 2002: 28) dvojničnost. Dvojnice so v narečno precej razslojenem slovenskem jeziku zaradi združevalne vloge knjižnega jezika verjetno v nekaterih primerih nujne in tako je tu. Toporišič in Dular sta na omenjeni radijski okrogli mizi zagovarjala kodificirano varianto, saj naj bi bili radijski govorci nenaravni – Ljubljancani naj bi »naravno« govorili *dvanájst*.¹³ V medijskem govoru se prav gotovo pogosteje uporablja sedaj ukinjena varianta.

3.2.2 Sporno je bilo tudi naglaševanje lastnih imen (tako zemljepisnih kot osebnih), pri katerih načeloma prevzemamo naglasno mesto iz izvirnega jezika oz. narečja¹⁴ (npr. *Mačkôvci*, *Ápače*, *Varšáva* ...). Mogoče je bilo zaradi nejasnega prevzemanja naglasnega mesta (op. 15) storjenih nekaj neustreznih izgovorjav (npr. *Cáracas*, *Pôreč*, *Montevideo*, *Dánton*; Šeruga Prek 2002: 29). Pri zemljepisnih lastnih imenih se lahko bolj zaplete, če je zaradi različnega izvora (narečja) več naglasnih variant – npr. **Ramšák*, *Rámšak*; *Préserje*, **Presêrje*.¹⁵ Pri primeru **Brník* (v SP 2001 samo *Brník*) ter *Bégúnje* in *Begúnje* (obe varianti kodificirani v SP 2001) gre verjetno za določeno nedoslednost, pa tudi zadrego pri prevzemanju v narečju reduciranih oblik – v naravnem govoru Gorenjcev prav gotovo nikoli ni slišati *ʔb@r@nk/*, ampak *ʔb@r@nk/*, ob prenosu v knjižni (nereducirani) govor pa bi se lahko pomaknilo tudi naglasno mesto (posplošitev, ki pa lahko postane tudi merilo, kar je verjetno posledica prenosa besede iz enega (narečnega) v drugi (knjižni) sistem).

3.2.3 Podobno je pri naglasnem mestu deležnikov na -l moškega spola (SP 2001: § 920), kjer imajo praviloma predponski glagoli »naglas pomaknjen za eno mesto v levo«. Izrecno je navedeno, da je **govoríl* in **pokosíl* nepravilno – pri tem so ponekod odpravljene dvojnice iz SSKJ – npr. le *zamèglil*, *zatèmnil*, ne pa tudi **zameglíl*, **zatemníl*. Ob tem je pri deležniku prisotno še reduciranje glasov v različnem izgovoru v »naravnem« (/ra^hzu:mu/; prim. še /ʔZi:vu/) in knjižnem govoru (/ra^hzu:mEU/; /Zi:vEU/)¹⁶ (za več primerov deležnikov gl. Šeruga Prek 2002: 27).

¹³ Poskusna anketa (anketo so izvedli študentje Tjaša Komac, Bojana Lekše, Ana Košuta in Primož Kranjc, mentor H. Tivadar, pri predmetu naglasoslovje) za primer *dvanájst*, izvedena med mlajšimi govorci (predvsem z zaključnimi razredi srednje šole), je pokazala tudi na ljubljanskem in dolenjskem območju (anketiranih 70 govorcev) prevlado kodificirane variante *dvanájst* – anketo bomo seveda še razširili in primerno analizirali, da bodo podatki relevantnejši.

¹⁴ Določilo v SSP 2001 je dokaj nejasno (§ 222): »V slovenski knjižni jezik prevzete besede izgovarjamo z glasovi in naglasom slovenskega knjižnega jezika.« Prim. tudi nadaljevanje istega paragrafa (in § 224, 1222), kjer ni povsem jasno, ali to velja le za naravo samega naglasa ali tudi za naglasno mesto. – Pri primerih v preglednicah (§ 1071–1134) seveda prihaja do razlik v naglasnem mestu izvirnega jezika in v slovenščino prevzetih besedah. (»Naglas je v madžarščini zmeraj na prvem zlogu[:]« *magyar* – *Madžár*, § 1083.

¹⁵ Na nedoslednost pri različnem naglaševanju izpeljank iz samo ene iztočnice npr. *Préserje* je pisala Šeruga Prek (2002: 28).

¹⁶ V op. 13 že omenjeni poskusni anketi smo preverjali tudi naglaševanje deležnikov na -l m. sp., kjer je v vseh narečnih področjih večinoma prevladal naglas na priponi razen pri *lèžal* in *díšal* (glagoli na -áti ím), kjer je pri dolenjskih govorcih prevladal naglas na korenu. Prav tako je pri govorcih iz Ljubljane in okolice prevladal korenski naglas v primeru *govóril*.

Pri tem velja še enkrat izpostaviti, da je slovenski zapis kljub vsem »posebnostim« v veliki meri fonetičen, kar lahko pomeni precejšnjo prednost (prim. z ruščino in drugimi bistveno manj fonetičnimi jeziki). Nesmiselno bi bilo podlegati mnenju, ki se ponuja v primerjavi z glede na število govorcev večjimi jeziki, da je precejšnja (odločilna) vloga pisnega jezika slabost ali celo značilnost mlajših jezikov.

3.3 Izgovarjava prevzetih občnih imen

Občna imena naj bi se z izjemo nekaterih tujih izrazov pisala podomačeno in se tako tudi izgovarjala ter pregibala (prim. **džêz* nam. systemskega ozkega /e/ in /o/ v prevzetih besedah, torej *džêz*; prim. še *flêš* in **flêš*; Tivadar in Šuštaršič 2001: 119, prim. Gorjanc 2002: 115).

Pri lastnih imenih velja splošno pravilo delne prilagoditve slovenskemu sistemu, tj. citatnega pisanja s pregibanjem in dodajanjem končnic ter izgovarjavo s slovenskimi glasovi (težave lahko povzroča sledenje citatni izgovarjavi v slovenskih besedilih iz »znanih« jezikov (predvsem ang., npr. [w] nam. [v] pri *[vir"dZi:nija "wu:lf], *[wa:SiNkt@n], prav tako [@] nam. knjiž. [e] v *["k@l@n]).

3.4 Tonemskost v govorjenem knjižnem jeziku

O vlogi in naravi tonemskosti v sodobni knjižni slovenščini se sprašuje tudi T. Srebot Rejec (2000: 51–66), kjer skuša na podlagi analize 125 akustično in slušno preučenih besed v nevtralni stavčni legi, sredi stavka – kjer je najmanjši vpliv stavčne intonacije in naj bi bila tonematika še najbolj ohranjena –, ugotoviti, če in koliko je knjižna slovenščina, kot se govori v Ljubljani, še tonemski jezik; ugotovitve pravzaprav vodijo k stališču manjše fonološke vloge tonemov, kar je do neke mere pogojeno z izgubo opozicije na kratkih naglašanih samoglasnikih, ki se praviloma pojavljajo v zadnjih zlogih (oksitonih). V zadnjih zlogih je tonemsko razliko med akutom in cirkumfleksom tudi težje uresničiti, saj je vse odvisno od razlike v tonu na enem zlogu in ne v razmerju s sosednjimi toni, zlogi (prim. SP 2001: § 631). Ta teza T. Srebot Rejec je pravzaprav povezana z že zapisano Riglerjevo obravnavo tonemskega naglasa (prim. Rigler 1970), kjer razlikuje tonemskost na kratkih zlogih samo na polglasniku, na ostalih kratkih samoglasnikih pa je samo dvojni gravis (glej Uvod v SSKJ: § 180).¹⁷ Tonemski naglas je v SP 2001 opredeljena kot enakovredna z jakostnim, odvisno od pokrajinskega izvora govorca (prim. SP 2001: § 622).

O tonemskosti smo poizvedovali tudi v okviru anket, ki so jih izvajali študentje slovenistike pri predmetu naglasoslovje in tonemskost (leta 2001), ki so se nanašala na poznavanje in tudi (ne)poučevanje tonemskosti med fonetiki (slavisti) in profesionalnimi govorci nacionalnega radia (2) in POP TV (2), učitelji OŠ (3) in SŠ (3)¹⁸ –

¹⁷ Tudi sama avtorica na koncu članka opozarja na to, da so rezultati dobljeni samo na podlagi omejenega besedišča treh govorcev in da bo potrebno s sodobnejšo tehniko ponoviti eksperiment na številnejšem besedju in govorcih. Če je bila ta raziskava opravljena na podoben način in na podobnih primerih kot v disertaciji (Srebot Rejec 1987), lahko poleg izbire govorcev podvomimo tudi v ustrezno, realno uresničitev določenih naglasov, kar pa je povezano tudi s takratnimi precej manjšimi tehničnimi možnostmi.

¹⁸ Na TV Slovenija so sodelovanje zavrnil.

večina tonemskosti ne poučuje, samo na RSLO ponazorijo razliko med jakostnim in tonemskim naglaševanjem, vendar govorcev posebej ne učijo tonemskosti, ker jim zmanjkuje časa že za druga, osnovnejša pravorečna pravila, tonemskost pa je po njihovem mnenju tudi težko priučljiva. Skratka tonemskost se sistematično (z vajami) ne uči, ampak jo govorci prevzamejo le preko zgleda svojega lektorja oz. učitelja. Večina anketirancev, ki so prihajali z Dolenjske (5) ali iz Ljubljane (2), se je opredelila za tonemce, razen ene govorce, Dolenjke, ki se ni znala opredeliti in tudi ni poznala tonemskega naglaševanja. Večina anketirancev (70 %) je teoretično opredelila tonemski naglas in vedela, da je v knjižnem jeziku kodificiran (60 %), vendar niso znali natančneje opredeliti kodifikacije in značilnosti knjižnega tonemskega naglasa (le 20 % je to znalo). – O naravi tonemskosti v sodobnem knjižnem jeziku bo potrebno narediti natančnejšo analizo, kar bo potrebno na osnovi relevantnega gradiva tonemskih govorcev.

Nujno je potrebno razlikovati med tonemskostjo kot realizacijo in neko minimalno razliko v govoru, ki pa se ne zaznava oz. jo slišijo le nekateri poznavalci, ponavadi jezikoslovci (Tine Logar, Jakob Rigler idr.) in fonološko vrednostjo tonemov; če bo ugotovljena, izmerjena razlika med tonemi na osnovi obsežnega in relevantnega gradiva npr. tudi na zadnjih zlogih, je potrebno to preveriti še na osnovi ustrezno pripravljenih perceptivnih testov večjega števila govorcev (sprejemnikov) knjižnega jezika. Spraševati bi bilo potrebno po pomenu posameznih besed, da bi lahko z zanesljivostjo potrdili/zavrgli fonološkost tonemov in njihovo realizacijo v sodobni knjižni normi – teoretično (sistemsko) (pre)poznavanje problema verjetno ne more biti dovolj za kodifikacijo. In dokler obstaja v sodobnem knjižnem jeziku vsaj en primer določenega fonetično-fonološkega pojava, npr. tonemskosti, ga je potrebno analizirati. Vprašanje pa je, kako se to potem upošteva v splošnih priročnikih (npr. pravorečju) in učbenikih – v znanstveni slovnici vsekakor to mora biti popisano. Tonemskost je knjižna predvsem za govorce iz osrednjih narečij, ki jo govorijo v svojem primarnem govornem položaju (domači govor, narečje).¹⁹

3.5 Soglasniška problematika

3.5.1 Pri opredelitvi glasov bi najprej omenili fonem /v/ – prevladujoča teorija o /v/ je danes tista, ki jo je, deloma izhajajoč iz tradicije, postavil J. Toporišič, normativno v prvi izdaji svoje slovnice 1976. Najtehtnejše dopolnitve in kritike njegove teorije so zapisali Srebot Rejec (1973, 1981, 2000), Komar, Petek in Šuštaršič (Petek 1996, 1997, Šuštaršič 1995, 1999) ter Tivadar (1998, 1999, 2001). Alofonom /v/ PSP 2001 v glasoslovnem poglavju namenja precej pozornosti, v celoti § 640–62, kar je več kot za vse samoglasnike skupaj.²⁰

3.5.1.1 Položaj /v/ na koncu besede za soglasnikom (§ 642). Predpisani izgovor je [w] (in variantno [u]) za položaj za zvenečim soglasnikom (vřv [vèrw] in [vèru]) in [W]

¹⁹ V slovarju, slovnici in tudi pravorečju bo morala biti tonemskost popisana in ustrezno opredeljena.

²⁰ O distribuciji posebej ne bomo pisali, ker je dobra znana.

za nezvenečim (takih besed nismo našli). V dejanskem izgovoru prevladuje verjetno druga (u-jevska) varianta.²¹

3.5.1.2 Izgovor fonema /v/ v vzglasnem položaju pred jezičnikoma (likvidama) [vl-], [vr-]. Verjetno bi morali na osnovi dodatnega gradiva potrditi ali zavreči kodifikacijo zelo pogoste zobnoustnične variante v tem položaju znotraj korenskih morfemov (gl. Tivadar 1999: 359).

3.5.2 Izgovor črke <l>. § 656 SP 2001 je v primerjavi s PSP 1997 spremenjen (Majcenovič 2001: 8). V celoti navajamo omenjeni razdelek iz obeh priročnikov:

Pomni

Poleg izgovora z *u* je v SSKJ pri nekaterih besedah mogoč, pa navadno manj priporočljiv tudi izgovor z *l* (*kopalka -e* [ʊk in lk]); v tem pravopisnem slovarju je pri ta-kih dvojnicah zapisan samo izgovor [ʊk]. (PSP 2001: § 656, podčrtala H. T. in P. J.)

Pomni

Poleg izgovora z *u* je pri nekaterih besedah mogoč, pa navadno manj priporočljiv tudi izgovor z *l* (*kopalka -e* [ʊk in lk]); v slovarju je pri dvojnicah na prvem mestu zapisana navadnejša. (PSP 1997: § 656, podčrtala H. T. in P. J.)

To seveda pomeni, (1) da SP 2001 kar se tiče <l> v izpeljankah s priponskimi obrazili -lc-, -lk-, -lsk-, -lstv- (...) podeljuje normativnost tudi SSKJ in hkrati (2) hote poenostavlja pravila izgovora <l>. Iz zapisanega torej sledi, da pri iztočnicah tipa *kopalec* [ʊc] in *igralec* [ʊc] ne moremo vedeti, ali je l-jevski izgovor neustrezen. V SSKJ (in SP 2001 v § 656 normativnost podeljuje tudi temu) je pri iztočnici *kopalec* namreč izgovor [lc tudi ʊc], pri *igralec* pa samo [ʊc] (oboje v odvisnih sklonih). Nekateri uporabniki slovarja so to razumeli kot kodifikacijo samo polsamoglasniške variante (prim. Šeruga Prek 2002: 26).²² – Zato nas je zanimalo, kakšne so spremembe na tem področju v primerjavi s SSKJ.

3.5.2.1 Vzorec. Izbrali smo si razmeroma majhno število besed, ugotovitve pa verjetno lahko okvirno posplošimo za vse ostale primere. Analizirali smo tričrkovne besede soglasnik + samoglasnik + <l> iz SSKJ (skupaj 61 besed). Gl. razpredelnico spodaj, kjer posebej navajamo primere, ko se izgovor iztočnic v obeh slovarjih razlikuje.²³

²¹ Zanimive pa so rešitve v slovarskem delu za <l>: *preml* [-ʊ tudi -l], *Premil* [-ʊ in -l], *vrl* [vərʊ].

²² V op. 13 omenjeni anketi smo spraševali tudi po izgovoru v teh primerih in večinoma je vsaj polovičen (*igralci*) oz. prevladujoč (*kadilke*, *kadilci*, *gasilci*) l-jevski izgovor. Zanimivo pa je, da so v primeru nevršilca dejanja (npr. *brisalci na avtu*) predvsem na ljubljanskem in dolenjskem območju izgovarjali večinoma [briˈsa:ʊtsi] (v SP 2001 [lc tudi ʊc]).

²³ Upoštevati je treba, da nekaterih besed, ki v SSKJ so, v SP ni (zlasti tiste z izgovorom [l tudi ʊ]) – enako velja tudi obratno.

izgovor (SSKJ)	besed (SSKJ)	spr. (SP)	primeri z različnim izgovorom
[l]	32	3	SSKJ: <i>cól</i> -a, SP 2001: <i>còl</i> [coŭ], SSKJ: <i>mél</i> -a/-i, SP 2001: <i>mél'</i> -a [-ŭ], <i>mél</i> -i [-ŭ]; SSKJ: <i>pól</i> , SP 2001: <i>pôl'</i> [-ŭ] ²⁴
[l tudi ŭ]	6	0	
[l in ŭ]	2	0	
[ŭ tudi l]	1	1	SSKJ: <i>rál</i> [rau tudi ral]; SP 2001: <i>rál</i> [ŭ]
[ŭ]	18	0	
	59	4	

Razpredelnica: Primerjava tričrkovnih besed <CVI> iz SSKJ s SP 2001.

Analiza, interpretacija. V 4 primerih (6,8 %) SP 2001 zamenja izgovor v izključno ŭ-jevskega, 3 primerom celo iz prejšnjega l-jevskega; <l> naj bi se torej, kot kažejo podatki, vse bolj govoril kot [ŭ] (na to nas usmerja tudi spremenjen § 656). Vprašanje pa je, zakaj so sestavljavci SP 2001 spremenili izgovor v smer [ŭ].

Pomanjkljiva je posplošitev PSP 2001; <l> se v primerih kot *pôl'izdèlek* izgovarja kot [ŭ] (§ 641). Pri tem je potrebno opozoriti tudi na primere kot (prvotna?) sestavljenka *pólotok*, ki naj bi se po tem pravilu tudi izgovarjala z [ŭ]. SSP 2001 seveda predpisuje izgovor z [l]: *pólotok* -óka tudi *pólotok* -a in *polotòk* -óka.²⁵

3.5.3 Premena po zvanečnosti. Teoretično je smiselno celoto pravil (§ 677–80) razdeliti glede na (in iz tega izpeljati nadaljnje ugotovitve):

- glasovno okolje: (1) položaj pred samoglasnikom, zvočnikom in pavzo, (2) položaj pred zvanečim nezvočnikom, (3) položaj pred zvanečim nezvočnikom,
- ali se premenjuje Z ali N in v katero smer (→ Z, → N),
- položaj v besedi: znotraj morfema, med morfemi, med besedami.

Vsak del bomo obravnavali v razmerju do dejanske realizacije v govoru (knjižnega jezika). – Na zadnji del (C) je deloma odgovorila raziskava T. Srebot Rejec (1990b, 1990a); eksperimentalno ugotavlja, da je pri zapornikih prilikovanje v slovenščini izpeljano stoodstotno le v istem zlogu/morfemu, na morfemski/zlogovni meji pa je izjema [k], »kjer je možno, da v manj skrbnem izgovoru ne pride do prilikovanja v zvanečo smer«. Na meji dveh besed je prilikovanje v nezvanečo smer stoodstotno, v zvanečo pa ne, neodvisno od premora, in sicer je odvisno od mesta zapore (velja za labiale, delno za dentale in ne za velare). Hkrati zapiše, da je za zanesljivejše podatke premalo zgledov. (Srebot Rejec 1990a: 9–10; 1990b: 271). – V nezvanečo smer je prilikovanje 100-odstotno, v zvanečo pa ne (in

²⁴ Na neprimernost izgovora [pôŭ] za *pol* (*petih*) opozarja že Šeruga Prek (2002: 26), prim. Tivadar in Šuštaršič (2001: 116), na to pa odgovarja Toporišič (2002b: 1), češ da gre za »zelo neroden spodrsrlaj« (sledi historična utemeljitev). – V novi, broširani izdaji pravopisa je to že popravljeno.

²⁵ Verjetno je spodrsrlaj kar se tiče /v/ tudi *Havranek* ([hávrənək], § 1076 in [hávrənək], SSP 2001), to pa še bolj velja za *ev..* [poudarjeno év], *didrerójevtvo* [didrojev]; saj SP 2001, vedno označuje samo alofon [ŭ].

narašča, čim večja je meja med glasovoma), kar je v skladu s fonološko teorijo univerzalij (nezaznamovanost nezvenečih glasov).

Prva dva dela (A in B) pa sta tesneje povezana: prilikovanje gre v zvenečo ali nezvenečo smer, v odvisnosti od okolja. V rabi je največ odklonov od norme v zvenečo smer (to ugotavlja že Srebot Rejec 1990b: 9, prim. Tivadar in Šuštaršič 2001: 117):

- i. *Z → Z/_{S, V}: *["ja:nEz"ja:nSa], *["ja:z"ve:m],
- ii. *N → Z/_{S, V}: *["vE:dZ"ve:m].²⁶

Naj poudarimo, da so ti odkloni le v položaju na koncu besede, pojavljajo pa se le v besednih zvezah, ki so pogostne in nekako stalne v slovarju nekega govorca (seveda ne gre za stalne besedne zveze). Ker spada zvenečnost med tiste značilnosti govora, ki jih je zavestno najtežje nadzorovati (če govorec nima posebnega fonetičnega znanja), gre tu za globlje strukturne (in celo univerzalne) značilnosti govorjenega jezika (prim. Stampe 1973 za ontogenetski pogled); pojavlja se tako v knjižnem kot neknjižnem govoru (tudi izobraženega) govorca.

In kaj pravi SSP 2001? Iztočnice in njihov izgovor smo pregledali ročno in pri tem odkrili številne nedoslednosti oz. kar že napake, ki so v nasprotju z normativnimi določili, vendar v skladu z opozorjenim v odstavkih zgoraj.

Največ najdenih napak (tj. odstopanj od normativnih določil pravorečnega dela PSP 2001) smo našli na morfemski (*FBI* [efbiáj], *Altdeutsch* [áldtódjč]) ali besedni (*Downing Street* [dáuning strít], *Camp David* [kémp dējvid-]) meji, primerov znotraj morfema (*Wittgenstein* [vitgenštajn]) skoraj ni. Kar se tiče glasovnega okolja in smeri premenjavanja, so najpogostejše v okolju pred zvenečim nezvočnikom, ko ne pride do premene v zvenečo smer (*Johannesburg* [johanes], *côte d'or*²⁷ [kót dór]), precej pa je takih primerov tudi v izglasnem položaju (*Byrd* [bírd], *Daily Herald* [dējli hêrald]). Nekaj pa je tudi obratnih primerov, ko se zveneči nezvočnik v položaju pred nezvočnikom ne premenjuje v zvenečega (pa bi to sledilo iz pravila), npr. *Downing Street* [dáuning strít], *Gladstone* [glédston]. Vendar je teh primerov precej manj.

Omenjeno dokazuje več stvari. Najprej, da je v SSP 2001 precej pomanjkljivosti pri zapisovanju izgovora, drugič, da to poteka v skladu s pragmatičnimi zakonitostmi, ki so bila dokazana tudi eksperimentalno (Srebot Rejec 1990a, 1990b). Tako znotraj morfema le redko prihaja do odstopanj, čim večja pa je meja, tem večje je odstopanje. Do napak prihaja zlasti po analogiji pisne podobe besed.

3.5.4 Zveneča zlitnika v slovenščini. SP 2001 pozna dva zveneča zlitnika: [dZ] in [dz]. Vendar pa je njun fonološki status popolnoma različen: medtem ko je /dZ/ fonem (§ 616, 671), je [dz] le varianta /c/ v položaju pred zvenečim nezvočnikom (§ 1069, 1070).

Morfofonemsko obravnavo obeh glasov SP 2001 nadaljuje v § 694 in 695, kjer jima pripiše dvoglasno, dolgo ali s pridržkom navadno zlitniško izgovorjavo (v *pod žágo* se konec prve in začetek druge besede izgovarja kot [d] + [Z], lahko kot dolg

²⁶ Ta pojav (*boš videl* *["Zv]) je opažen že v Toporišič 1978: 176, kjer je zapisano tudi, da se pojavlja »na slovenskem severovzhodu, npr. na mariborskem področju. Zdi se, da se to (izolirano?) najde tudi v Ljubljani pri otrocih.«

²⁷ Napačen zapis iztočnice. Pravilno seveda z opuščajem *Cote d'Or* (§ 468).

zlitnik ali pa kot navaden, enojni zlitnik v hitrem govoru).²⁸ – V nadaljevanju bomo skušali zagovarjati tezo, da kažeta oba zlitnika enake fonemske značilnosti in zato je treba izenačiti njun fonološki status.²⁹

Zato je potrebno najprej pobliže pogledati fonološki status [dZ]. Tega je šele leta 1965 J. Toporišič v Slovenskem jeziku 1 kot prvi 'povzdignil' v fonem, kot sam ugotavlja v Toporišič 1967.

Vendar se /dZ/ pojavlja v minimalnih parih izključno v prevzetih besedah mlajšega tipa: *džém* : *čém*, *džéz* : *čéz* (nav. po Toporišič 1967: 162), dodajmo še *džín/gín* : *čín*, *džíp* : *číp*, *džúdo/júdo* : *čúdo*, *džúnka* : *čúnka* (SSKJ: nar. 'svinja'), *hódže* (rod.) : *Hóče*, *rádže* (rod.) : *Ráče* (skupno torej 8 primerov, a verjetno je še kakšen). Ti primeri pa sodijo še v obrobni jezikovni sestav ([dz] se pojavlja v krepkih pozicijah tudi na morfološki meji), zato je vprašanje, kdaj so veljavne tudi za jezikovni sestav v celoti (prim. že Trubeckoj 1939: 207–209, 252–55). In za [dZ] naj bi se to že zgodilo, saj je v PSP 2001 opredeljen kot fonem.

[dZ] je torej – podobno kot [f] v 11. stol. iz nemških narečij (prim. Greenberg 2000: 119–20) – prevzet iz besed turškega (s posredovanjem ostalih južnoslovanskih jezikov) in angleškega, deloma pa tudi madžarskega in italijanskega jezika. Dejstvo pa je, da o fonemskosti [dZ] lahko govorimo šele v 20. stoletju, ko se je pojavilo dovolj prevzetih besed, da obstaja tudi minimalni par, čeprav ta ni edini pogoj za fonemskost, je pa neizpodbitni dokaz. — SP 2001 dovoljuje [dz] le kot zvonečo različico /ts/ pred zvonečimi nezvočniki (npr. *Kocbek* [kódzbeč]) ali kot /d/ + /z/, a le med morfemi oz. besedami.³⁰

Kot pa kaže pregled slovarja, se [dz] pojavlja v krepki poziciji (tj. ni v komplementarni distribuciji s /ts/) znotraj morfemov, prevzetih iz italijanščine (gl. § 1088; tak primer je *intermézzo* [edzo],³¹ po SSKJ pa variantno tudi *mezzo- {forte}*, kar po SP 2001 izgovarjamo le še kot [mézo]). BSJ navaja razen tega še 12 iztočnic, kjer se [dz] pojavlja v krepkih položajih znotraj morfema. Tu gre le za primere iz obrobne jezikovne sestave (prevzete besede, tvorjenke, medmeti in tvorjenke iz njih).

Primer *dzéta* 'grška črka', ki jo prvič navaja prav SP 2001 (tudi v povezavi s § 1107) in je v BSJ in SSKJ ni, je prvi minimalni par: *dzéta* : *céta*, rod. 'čistilno sredstvo'. Nujen pa je tudi dopolnilni primer *zéta*, rod. *zét*, saj je pri omenjenih besedah pogosto tudi varianten z-jevski izgovor (a ne tu, vsaj tako SSP 2001). Beseda *dzéta* je splošno znana, čeprav najdemo v korpusu FIDA le 2 pojavitvi.³² – To pa je tudi edini primerni minimalni par (ostali so *cínkati* : *dzínkati*, *nadzírati* : *nacírati* ipd., ki seveda teoretično niso sprejemljivi).

Fonološko so razlike med [dz] in [dZ] majhne, podobnosti pa velike:

- a) oba glasova se pojavljata v majhnem številu besed ([dZ] v SSKJ okrog 100 iztočnic, [dz] podobno),³³ kar je veliko manj v primerjavi z drugo najredkejšo

²⁸ Drugače je v Toporišič 1978: 175.

²⁹ Na to je bilo opozorjeno že v: Peter Jurgec, *Dz v besedju slovenskega jezika: Sistemske pomanjkljivosti*, *Načeloma* I/1 (1999), str. XIX–XXV; URL: <http://www.geocities.com/pjurgec/dz.htm>.

³⁰ Sem spadajo smiselno tudi primeri, kot je *odzív* (trojni izgovor: /d/ + /z/, [dz:], hitro tudi [dz]).

³¹ Pogosto se izgovarja tudi *[intEr"me:tso].

³² Za varianto *zéta* (ni v SP 2001) pa le 1.

³³ Natančnejši podatki popisani v članku, ki ga navajamo v op. 29.

- črko (!), <f> (SSKJ: 3.607 iztočnic), kaj šele s <c> (12.435) ali <č> (13.153) oz. najpogostejšo <a> (62.047),
- b) nemorfofonemsko se pojavljata le v prevzetih besedah ([dz] iz italijanščine in grščine, [dZ] iz angleščine, turščine, madžarščine) in medmetih ([dz]),
 - c) veliko večkrat se pojavljata na meji morfemov ([dz] več kot [dZ]),
 - č) imata majhno število minimalnih parov – za neizpodbiten dokaz fonemskosti teoretično zadostuje pač le eden (/dZ/ manj kot 10, a le nekaj pogostnih, /dz/ vsaj 1), razlikovalna sta zlasti v vzglasnem položaju,
 - d) verjetno je uvrstitev /dZ/ kot fonema posledica fonoloških opozicij in prostega mesta v sistemu ter prisotnosti v sosednjem hrvaškem jeziku, s tem pa tudi v slovenskem govoru, pri /dz/ pa tega ni,
 - e) glede na sistemsko opredelitev bi bili argumenti tudi za uvrstitev /dz/ v obstoječo fonološko shemo (/dz/ : /ts/ in /dZ/ : /tS/).

Iz navedenega (predvsem točka b) sledi, da gre tukaj prav gotovo za sorazmerno nova glasova, ki se šele začenjata pojavljati v fonološkem sistemu (prim. *pižáma* : *pidžáma*), zato bo potrebno analizirati večje število besedil in dokazati nevariantnost dz-jevskega izgovora v več primerih (fonemska samostojnost /dZ/ v primerih tipa *Madžár*, *madžárski* ni sporna). Pogostnost rabe obeh fonemov tudi v večjem številu slovenskih tvorjenk pa bi ju potem nesporno uvrstila v sistem – drugače pa predlagamo zapis v oklepajih; (/dZ/) in (/dz/).

3.5.5 Razmisliti je potrebno tu o vlogi in mestu grlnega zapornika, [ʔ] (IPA: [ʔ]), v govorjenem knjižnem jeziku. Do sedaj to vprašanje ni bilo obravnavano, zaznati pa ga je na nekaterih novejših posnetkih (brana besedila in stavki nacionalnih radijskih govorcev Tivadar 2003 in tudi v radijskih besedilih; glej Jurgec 2003b: 109–12). Pojavljanje grlnega zapornika bi lahko opredelili kot afektiranost oz. zelo kontrolirano (nenaravno?) artikulacijo, vendar je zelo pogost.

Tako kot v češčini imenovani *raz* oz. »hlasivková eksploziva« (grlni zapornik; posledica poka zaradi zbranega zraka pred glasilkami) se pojavlja v položaju #_V (oz. znotraj besede na morfemskem šivu ([kʰOknu] in [kʰŎknu]). V nekaterih jezikih, npr. arabščini, je grlni zapornik samostojen fonem, medtem ko iz zapisanih variant sledi, da je v češčini le kot možna varianta začetka govora. Raz oz. grlni zapornik je imenovan tudi »trdi glasovni začetek« (začetek z zaporo glasilk), kar naj bi škodilo glasilkam, vendar novejša raziskava tega ne potrjujejo (Palková 1997: 55–56). Zaradi sorazmerne pogostnosti bo potrebno ta pojav upoštevati in v prihodnosti narediti še nadaljnje raziskave in poiskati mesto v fonološkem sistemu.

4 Zaključek

SP 2001 je prav gotovo knjiga, ki je prav zaradi dolgega čakanja sprožila mnoge polemike. Zaradi prevelike znanstvenosti in navezanosti na pisni jezik pa govorjenega jezika ni zajel celovito (npr. stavčna fonetika je omejena zgolj na obravnavo ločil). Tudi zgoraj opisane in omenjene glasoslovno-pravorečne pomanjkljivosti od sodobnosti in relevantnosti gradiva do opredelitve posameznih fonemov so posledica nesa-

mostojne obravnave govorjenega jezika. To pa bo potrebno nadgraditi (eksperimentalno in teoretično) za samostojno fonetično-fonološko monografijo in pripraviti za kodifikacijo v samostojnem pravorečnem priročniku (zadnji in edini je iz leta 1946).

LITERATURA

- BSJ: *Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*. Elektronska izdaja, različica 1.0, 1998. Ljubljana: ZRC SAZU in DZS.
- DULAR, Janez, 2002: Pravopisni kompromis ali kompromisni pravopis. *38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani /.../. 215–18.
- ERTL, Václav, 1929: *Časové úvahy o naší mateřštině*. Praga.
- FIDA: *Korpus slovenskega jezika FIDA*. [Http://www.fida.net](http://www.fida.net).
- GOLDEN, Marija, 2001: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.
- GORJANC, Vojko, 2002: *Jezikoslovna načela gradnje računalniških besedilnih zbirk strokovnih jezikov*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- GREENBERG, Marc L., 2002: *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Prev. Marta Pirnat Greenberg. Maribor: Aristej. Izvirnik: GREENBERG, Marc L., 2000: *A historical phonology of the Slovene language*. Heidelberg: Winter (Historical phonology of the Slavic languages, 13).
- GJURIN, Velemir, 1983: Ob Glasbilih in izvajalcih. *Slavistična revija* XXXI/4. 289–318.
- IPA: *Handbook of the International Phonetic Association: A guide to the use of the international phonetic alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. URL: <http://www2.arts.gla.ac.uk/IPA/ipa.html>.
- JURGEĆ, Peter, 2003a: *Samoglasniški nizi v knjižni slovenščini*. Diplomsko delo. Ljubljana.
- JURGEĆ, Peter, 2003b: Nekatera fonološka vprašanja v novem slovenskem pravopisu. *Slava* XIV/1–2. 45–59.
- KAČIČ, Zdravko, ZEMLJAK, Melita, 1999: *Sampa for Slovenian*. URL: <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/slovenian.htm>.
- KOCJAN BARLE, Marta, 2002: Slovenski pravopis 2001 med znanostjo in (ne)uporabnostjo. *Nova revija* XXI/239–40. 11–25.
- LEHISTE, Ilse, 1961: The phonemes of Slovene. *International journal of Slavic linguistics* IV. 48–66.
- NEBESKÁ, Iva, 1996: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Univerzita Karlova (Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia, 126).
- NPSP, 1981: *Načrt pravil za novi slovenski pravopis*. Ljubljana: DZS. Komentirano objavljeno že v TOPORIŠIČ, Jože, 1977–80.
- PALKOVÁ, Zdena, 1997: *Fonetika a fonologie češtiny: s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha: Univerzita Karlova.
- PETEK, Bojan, idr., 1996: An acoustic analysis of contemporary vowels of the standard Slovenian language. *Proceedings ICSLP 96: Fourth International Conference on Spoken Language Processing, October 3–6, 1996, Philadelphia, PA, USA*. Wilmington (DE): University of Delaware, Applied Science and Engineering Laboratories; Alfred I. du Point Institute. 133–36.
- 1997: A corpus-based approach to diphthong analysis of standard Slovenian. *Eurospeech '97: 5th European conference on speech communication and technology, Rhodes – Greece, 22–25 September 1997*. Patras: University of Patras. Zvezek 2. 767–70.
- PSP 1990, 1994, 1997, 2001: *Slovenski pravopis, 1: Pravila*. Ljubljana: ZRC SAZU, DZS.

- Studio ob sedemnajstih*, 20. 5. 2002. Radio Slovenija.
- RIGLER, Jakob, 1970: Akcentske variante. *SR XVIII/1–2*. 5–15.
- RUPEL, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje*. Ljubljana: DZS.
- SAMPA: *Computer readable phonetic alphabet*, 2003. URL: <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/home.htm>.
- SMOLE, Vera, 2002: Kolikostna nasprotja v slovenskih narečjih. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika: Ob življenjskem jubileju prof. dr. Martine Orožen*. Maribor: Slavistično društvo (Zora: 18). 52–61.
- Slovenski pravopis*, 1950. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis*, 1962. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: ZRC SAZU.
- SREBOT REJEC, Tatjana, 1973: Poskus konstrativne analize slovenskega fonema /v/ z angleškim fonemom /v/. *JiS XIX/3*. 89–93.
- 1981: On the Allophones of /v/ in Standard Slovene. *Scandoslavica XXVII*. 233–41.
- 1987: *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene (An Acoustic and Linguistic Investigation)*. Dissertation. Klagenfurt.
- 1988a: Kakovost slovenskih in angleških samoglasnikov (kontrastivna analiza obeh sestavov po njihovi kakovosti s stališča akustične, artikulacijske in avditivne fonetike). *JiS XXXIV/3*. 57–64, platnice po str. 128.
- 1988b: *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene: An Acoustic and Linguistic Investigation*. München: Otto Sagner (Slavistische Beiträge, 226).
- 1990b: *Zveze dveh zapornikov v slovenščini in angleščini (Sequences of two plosives in Standard Slovene and English)*. Ljubljana: IJS. Brez meritev objavljeno: SREBOT REJEC, Tatjana, 1990a: *Zveze dveh zapornikov v slovenščini in angleščini*. *SR XXXVIII*. 265–84.
- 1998a: On the vowel system in present-day standard Slovene. *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik: Mednarodna multi-konferenca Informacijska družba I...I*. Ljubljana: IJS. 22–24.
- 1998b: O slovenskih samoglasniških sestavih zadnjih 45 let. *SR XLVI/4*. 339–46.
- 2000: Še o fonemu /v/ in njegovih alofonih. *SR XLVII/1*. 41–54.
- SSP 2001: *Slovenski pravopis, Slovar*. Ljubljana: ZRC SAZU. 303–1805.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika, I–V*, 1991. Ur. Anton Bajec idr. Ljubljana: DZS.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: Elektronska izdaja, različica 1.0*, 1998. Ljubljana: ZRC SAZU in DZS.
- STAMPE, David, 1973: *A dissertation on natural phonology*. Chicago.
- ŠERUGA PREK, Cvetka, 2002: Izgovorni in naglasni problemi Slovenskega pravopisa 2001. *Nova revija XXI/239–40*. 26–30.
- ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, idr., 1995: Slovene: Illustrations of the IPA. *Journal of the International Phonetic Association XXV/2*. 86–90.
- ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, idr., 1999: Slovene. *Handbook of the International Phonetic Association*. Cambridge: Cambridge University Press. 135–39.
- TIVADAR, Hotimir, 1998: *Govorjeni knjižni jezik – njegovo normiranje in uresničevanje (Ob akustični analizi fonema /v/ na primerih iz radijskih besedil)*. Diplomsko naloga. Ljubljana.
- 1999: Fonem /v/ v slovenskem govorjenem knjižnem jeziku. *SR XLVII/3*. 341–361.
- 2003: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik*. Magistrsko delo. Ljubljana/Praga.
- TIVADAR, Hotimir, ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, 2001: *Otvorena pitanja standardnoga slovenskog izgovora*

- ra. *Govor XVIII/2*. 113–22.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1967: Nekaj strani iz slovenske slovnice: IX. O slovenskem pravopisu. *Jezikovni po-go-vo-ri II*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 161–72.
- – 1971: Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I. *SR XIX/1*. 55–75.
- – 1976, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, idr., 1977–80: Komentar k načrtu pravil novega slovenskega pravopisa. *SR XXV/1*, 69–106; *SR XXV/3*, 311–55; *SR XXVII/1*, 81–150; *SR XXVII/2*, 231–61; *SR XXVII/3–4*, 459–76; *SR XXVIII/3*, 325–56.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Obzorja. 88–103.
- – 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ (Leksikoni CZ, Sopotnik).
- – 2002a: *Odzivi na novi pravopis po elektronski pošti /.../*. [Http://www.zrc-sazu.si/pravopis/pdf/odgovori.pdf](http://www.zrc-sazu.si/pravopis/pdf/odgovori.pdf).
- – 2002b: *Radijci o Slovenskem pravopisu 2002*. [Http://www.zrc-sazu.si/pravopis/pdf/top-radijci-6.pdf](http://www.zrc-sazu.si/pravopis/pdf/top-radijci-6.pdf).
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2002: Kaj je novega v knjižnem jeziku? – Ob izidu slovenskega pravopisa. *38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani [...]. 208–13.
- VITEZ, Primož, 1999: Od idealnih jezikovnih struktur k strategiji realnega govora. *SR 47/1*. 23–48.
- VODUŠEK, Božo, 1950: Pripombe k Slovenskem pravopisu. *Novi svet V*. 947–53, 1045–52, 1147–52.
- – 1958/59: Historična pisava in historična izreka. *JiS IV/7*. 193–200.
- WEISS, Peter, 2000: Slovensko (narečno) slovaropisje leta 1999. *Zbornik SDS 10: Slovensko jezikoslovje danes in jutri /.../*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 185–93.
- ZEMLJAK, Melita, idr., 2002: Računalniški simbolni fonetični zapis slovenskega govora. *SR 50/2*. 159–69.

SUMMARY

The article discusses phonological issues as covered in *Slovenski pravopis 2001* (SP 2001), particularly in relation to the current phenomena in the modern spoken literary language and to the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970).

Initially the authors point out the material from which SP 2001 has drawn in shaping the norm of the spoken language. From what is written in the introduction to SP 2001 one can conclude that the authors drew the material almost entirely from SSKJ (cf. Vidovič Muha 2002: 208–209), but they made certain changes and corrections, which are discussed later in the article. This is the reason that material is not sufficiently contemporary and the informants are rare (e.g., for tonemicity, place of stress, pronunciation of the letter <l>).

In vowels the authors of the article noticed the following phenomena: /e/ preceding /j/ and /o/ preceding /v/ (in SP 2001 such examples are marked with the caret mark even for [2] and [1]); pronunciation of abbreviations (particularly controversial is the stress on the last syllable, i.e., the type *OECD* [oecedé]); and non-stressed [o] and [e] when they are clearly closed in spoken language (i.e., the type *Kósovel v Máriboru*, for which an experimental phonetic study has been performed).

Concerning accent, the place of stress in numerals of the type *dvanájst* was pointed out, where, unlike in SSKJ, only the accent on *-nájst* is acceptable (radio speakers, speech coaches, and announcers were vehemently opposed to this solution, cf. Šeruga Prek 2002: 27–28); this was tested with an experimental survey. Another issue pointed out was the accentuation of place names,

masculine *-l*-participles (reduction and place of stress in borrowing from a dialect into literary language), and borrowed common names. Tonemicity was mainly discussed in terms of differences with SSKJ and with respect to the situation in literary language.

An important part is an extensive treatment of various consonantal phenomena in SP 2001. One of the main problems in SP 2001 again seems to be the phoneme /v/ and the pronunciation of the letter <l>, i.e., in word-final position as well as in word-initial position before liquids. As far as the type *igralec* is concerned, the norm in spoken language is in some respect still depending on SSKJ or is not entirely clear. There is a noticeable shift towards the ʋ-like pronunciation of the letter <l> (the analysis of three-letter words). The alternation voiced-voiceless presented some difficulties to the authors of SP 2001, particularly in the dictionary part; they did not take into account the actual changes that took place in live speech (the type *Janez joče* [ˈjaːnez ˈjoːtSE], cf. Tivadar and Šuštaršič 2001: 117; Srebot Rejec 1990a, 1990b).

The authors also discuss the status of the voiced affricate (/dz/), (/dZ/): they are more similar than different, although their phonological status is, according to the valid codification, entirely different, i.e., ([dz] vs. /dZ/). – In addition, it is necessary to analyze the phenomenon of the glottal stop [ʔ] in spoken Standard Slovene.